

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 30 oktober 2022

Van wie is de aarde?

Alex van Ligten

Het hoofdstuk dat ‘het leven van Sarah’ heet, en dat over haar begrafenis gaat, volgt op het ijselijke verhaal van Abraham die via een vreemde omweg ervaart dat God geen mensenoffers wil. Dat verhaal ging aan dit gedeelte vooraf. Ik had deze toespraak al zowat klaar toen er in de krant van woensdag een foto stond van Israëliische soldaten die een Palestijn arresteren. De Palestijn (gympjes, jeans, t-shirt) lag op de grond, de arresterende militair (dik ingepakt, kniebeschermers, uniform, helm) heeft zijn knie op de buik van de Palestijn gedrukt en houdt zijn kolossale machinegeweer, van het formaat waarmee je een raket zou kunnen lanceren, op een halve meter van het hoofd van de arrestant. Op de achtergrond staan mede-palestijnen dapper door hun mobieltjes alles vast te leggen. Het speelt zich allemaal af in Hebron, de plaats waar ook het Genesishoofdstuk van vandaag speelt. Maar het past beter bij dat geen-mensenoffer-verhaal van het vorige hoofdstuk. De Israëliische soldaat en de Palestijn zijn zo te zien van de leeftijd van mijn oudste kleinkinderen; ze hebben beide geen schuld aan de schizofrene toestand in Israël en de bezette gebieden. De soldaat staat op het punt de misdaad te plegen van het afschieten van een weerloze jongen, en de soldaat is in die situatie gebracht door zijn bevelhebbers. Geen mensenoffers meer? Beide jongens zijn in deze situatie gebracht, opgeofferd, door machten die boven ze staan en het maakt je vertwijfeld. Dit komt nooit meer goed daar, denk je, in Hebron en verre omstreken. En wat moet ik nu met mijn toespraak? Die gaat over het bezitten van het land, over de vraag van wie het is en wie er wonen mag. Er wordt een graf gekocht. Het draait om de dood, een dode, en wie weet gloort er aan het einde nog wat hoop. Ik bedenk dat ik door alles heen toch altijd nog meer autoriteit toeken aan de bijbelschrijvers en de oude rabbijnen dan aan regeringen en politici die bezeten zijn door machtsdrang en die jonge jongens voor hun leven opzadelen met trauma’s. Of omdat ze beschoten *zijn* of omdat ze *hebben* geschoten.

Ode aan het Hebreeuws

We moeten, als we in Genesis lezen, niet alleen goed kijken naar wat er staat, maar hier ook vooral naar wat er *niet* staat, wat er tussen de regels staat. Abraham heeft op de valreep zijn zoon niet geofferd, op het laatst vanuit de hemel teruggeroepen van dat voornemen. Hij en Izaäk keren terug van de berg waar dit zich afspeelde, en de laatste zin van het ijselijke verhaal luidt: ‘Abraham bleef in Bersheba’ (22:19). Als de vertelling weer wordt opgepakt, lezen we dat Sarah sterft in Kirjat Arba, het huidige Hebron. Wat is er aan de hand dat ze kennelijk vijftig kilometer bij elkaar vandaan wonen? Joodse uitleggers hebben gezegd: Sarah was razend over wat er gebeurd was, dat Abraham buiten haar om aan dat gehoorzaamheids-experiment van God had meegewerkt. Een variant op die uitleg is: Sarah is gestorven van verdriet omdat die twee op pad waren gegaan, en nog voordat ze wist dat Izaäk in leven was gebleven, stierf ze. Abraham was nog in Bersheba gebleven, mogelijk kon hij uit schaamte Sarah niet onder ogen komen. In deze uitleggingen bij het verhaal klinkt de weerzin door van de oude rabbijnen tegen het verhaal van het bijna-offeren van Izaäk. Dat is één van de grote kwaliteiten van de Joodse omgang met de bijbelverhalen: dat er kritisch omgegaan kan worden met wat er staat. Niet alleen maar; ook binnen het Jodendom is er streng dogmatische harkerigheid te vinden. Maar op zijn best is er, al in de oudste commentaren, een grote vrijheid van omgaan met de teksten. Dat de hele bundel ‘Heilige Schrift’ heet, maakt

haar niet een onaantastbaar bolwerk, bestaat ze niet uit zoete koek die men maar moet slikken. Dat komt voor een groot deel door de sprankelende taal waarin het is geschreven, met woorden en zinnen die veel kanten uit kunnen waaiëren wat betreft betekenis en reikwijdte. Er is ruimte, er is alle tijd. En als je iets niet snapt, staat het je vrij om er jouw eigen betekenis aan te geven. Een goed voorbeeld is de manier waarop de leeftijd van Sarah wordt vermeld. Het Hebreeuws zegt: 'Ze was honderd jaar en twintig jaar en zeven jaren.' De gangbare vertalingen maken daarvan: 'Sarah was 127 jaar.' Goed zo, knap opgeteld. Maar waarom zegt dat Hebreeuws het zo omslachtig? De rabbijnen zeggen: 'Omdat Sarah als honderdjarige liefelijk was als een vrouw van twintig en onschuldig als een meisje van zeven.' Willem Barnard zegt daarbij: 'Ik vind zo iets prachtig. Een bewijs van leeskunst. Afgewezen wordt de platvloerse opvatting dat het bijbelvers in kwestie een numerieke mededeling zou bevatten.' Bij het vertalen wordt dan gezegd: 'Wij tellen in het Nederlands nu eenmaal niet zoals men dat in het Hebreeuws doet.' Pech dan voor het Nederlands! Want met 'ze was 127 jaar' laten wij zien dat wij de Schrift nog steeds beschouwen als doorgeefluik van feitjes, 'de Schrift als databank'¹. Terwijl die rabbijnse regels over de honderdjarige die liefelijk is als een twintigjarige vrouw en onschuldig als een meisje van zeven, ons iets geven wat veel meer is en veel mooier dan stomme feitenkennis.

Het leven van Sarah

Er is nog een andere uitleg bij die jaren van Sarah's leven, ook van joodse komaf. Want het gaat in dat 'bewijs van leeskunst' over Sarah's onschuld en schoonheid. En er valt over haar nog wel wat meer te zeggen dan dat. Dus wordt het: 'honderd jaar en twintig jaar en zeven jaren', dat betekent: 'Toen ze honderd was, hield ze nog evenveel van Abraham als toen ze met hem trouwde op haar twintigste en die ze kende sinds haar zevende.' En dat er staat 'honderd *jaar* en twintig *jaar* en zeven *jaren*', betekent, zeggen de rabbijnen erbij, dat die eerste jaren van je leven bepalender zijn dan al de tijd die daarna komt. De dingen uit je jongste jeugdjaren blijven je beter bij dan alles wat daarna gebeurt.

Dat we tussen de regels door kunnen lezen dat zij en Abraham niet meer bij elkaar gebleven zijn, tekent hun gelijkwaardigheid. Dat is door haar hele geschiedenis heen te merken: ze neemt haar eigen beslissingen, is geen afhankelijk type, maar gelijkwaardig aan haar man. Ik heb wel eens het idee dat de grote vrouwen in de bijbelverhalen, Rebecca, Esther, Ruth, *vooraf* zijn gegaan aan de lange eeuwen van vrouwenminachting en ongelijke verhoudingen. De sporen van onderdrukking en ongelijkheid zijn ook in de Bijbel zeker wel te vinden, alles is lang na de tijd van de aartsmoeders opgeschreven. Maar in deze verhalen is daar nog geen spoor van te bekennen. Sarah heeft zelfs God nog eens uitgelachen en tegen hem gelogen zonder dat Hij haar dat erg kwalijk nam. Dat ze hun zoon Izaäk noemden, de naam die betekent 'hij lacht', is ook te verstaan als een soort knipoog van het ouderpaar naar Boven. En of er ruzie of verdriet is geweest, dat doet er, nu ze gestorven is, niet meer toe. Abraham komt en stelt alles in het werk om haar goed te begraven. Hij verricht zijn rouwbeklag en gaat dan vastberaden aan de slag. Dat moet ook wel. Begraven deed men veelal op de dag van overlijden zelf, hooguit een dag later, zoals dat in warme landen zonder koelcellen en andere kunstgrepen nog steeds gebruikelijk is.

Gestreken pluimen

¹ W. Barnard, *Nog stillere omgang*, P.N. Holtrop (red.), Kampen 1994, 68-69.

Dus voor de onderhandelingen over het graf heeft hij niet veel tijd. Maar om te krijgen wat hij hebben wil, een eigen graf in het land, moet hij buigen, pluimstrijken en tenslotte ook flink wat neertellen. 'Vreemdeling en bijwoner, een gast in uw land ben ik, geef mij een stuk land in eigendom.' Antwoord, ook niet zonder pluimstrijkerij: 'In jou hebben wij een vorst van God zelf in ons midden. Begraaf je dode in ons mooiste graf.' Ons. Met andere woorden: je krijgt geen grond in ons land in bezit. Geef de vreemdeling en bijwoner grond in bezit (of andere gemakken), dan gaan ze niet meer weg. Ook als je ze voornaam en beleefd behandelt (dat wil zeggen: ze dus niet laat verrekken in tenten of helemaal onder de blote hemel): ze moeten hun plaats wel weten. En die plaats is niet definitief hier. Dit hier, dit land, is van ons. Abraham gaat onverdroten door. Hij noemt de plaats waar hij Sarah wil begraven. Hij wil ervoor betalen. De eigenaar van het land waar de spelonk op staat, wil het hem geven, zegt hij tot drie keer toe (vs 11): 'Hoor, ach, mijn heer, naar mij, ik geef jou het veld én de spelonk die daar is geef ik jou, voor de ogen van de zonen van mijn volk geef ik die jou – begraaf je dode.' Maar wat betekent 'geven' hier? Ter beschikking stellen of werkelijk overdragen, in bezit geven? Dan zegt Abraham iets met 'zilver' erin, dat wil hij ervoor geven en dan zegt Efron de gouden zin: 'Hoor mij toch, mijn heer: land voor vierhonderd stukken zilver, wat is dat tussen mij en jou?' Met andere woorden: waar hebben we het helemaal over? Een lap grond die zo-en-zoveel waard is, daar gaan we toch niet moeilijk over doen? Hij noemt een exorbitant hoog bedrag. Misschien uit berekening, om, als het dan toch verkocht gaat worden, het onderste uit de kan te krijgen. Maar misschien ook omdat hij denkt: als ik er krankzinnig veel voor vraag, laat-ie me verder met rust en begraaft hij zijn geliefde zonder verdere poespas. Abraham legt zonder blikken of blozen de veel te hoge grondprijs op tafel en zo komt het op zijn naam te staan. Bijna in notarisachtige omslachtigheid wordt dat vermeld, voor alle zekerheid nog eens een tweede keer.

Land en graf

Tevreden snorren enkele theologische commentaren: het land dat God aan Abraham geven wou, daarvan komt nu het eerste stukje op zijn naam te staan. De rest zal nog volgen, tot het ganse land in bezit is. Dit is het begin, wij gaan door met de strijd. Abraham als eerste zionist! Maar het is precies het tegenovergestelde. Abraham heeft van het hem *beloofde* land nooit meer bezeten (d.w.z. door koop verworven, voorzien van een getekend contract) dan dit ene stukje. Dit verhaal, met al die aandacht voor de koop van de spelonk, doet ons beseffen dat dit het enige echte eigen stukje land is van een mens: de reep grond waarin je rusten zult. Dit is de bijbelse omschrijving van 'jouw land': je graf. Dat is eigendom. En bij de rest van het land, de lucht en het water past geen bezittelijk voornaamwoord. In het land waar nu de afstammelingen van Abraham wonen, Joden en Palestijnen, is die vraag zeer actueel, en spannend: wie eist het land voor zich op? Van wie is deze aarde? Geef je elkaar de ruimte, of baken je je grenzen af? Alweer jaren geleden leidde die strijd tot een dieptepunt toen een dolgedraaide zionist uitgerekend deze plaats, van het graf van Sarah in Hebron, betrad en zijn mitrailleur leegschoot op biddende Moslims. Lang daarvoor, nu bijna een eeuw geleden, waren het Joodse mensen onder wie een bloedbad werd aangericht door Moslims die vonden dat Joden in Palestina geen bestaansrecht hadden. In Hebron is deze grafplaats, tegen alles in wat het verhaal bedoelt, tot op vandaag plaats van handeling voor Joodse en Arabische fanatiekelingen die het voor zich opeisen.

Maar als je zegt dat je enige recht op eigen grond die grond is waarin je eeuwig rusten zult, dat de aarde van iedereen is, dat dit de bijbelse definitie is, dan roept dat een even grote

spanning op in de rijke landen waar arme, berooide en ontrechte mensen aankloppen. Moeten we ze asiel geven? Wat is dat voor rare vraag, met 'we' en 'ze'? Hoe kun je asiel verlenen als het land al van iedereen is, als het een gedeelde gave is? Wie hele akkers, steden, provincies, staten, voor zichzelf opeisen, voor de eigen soort en daar niemand (of maar een klein hoeveelheidje) andersoortige mensen in wensen toe te laten, die gaan bijbels gezien de mist in. En in alles wat wij mensen menen met de aarde te mogen uitrichten, ter verbetering van onze eigen welvaart: het omhakken van oerbossen, het verkrachten en uitbuiten van de aardakker en de bodemschatten, het erin dumpen van onze smerigheid, in dat alles klinkt dit verhaal als sterke kritiek door: alleen je graf is van jou. Maar je kunt het bijna ook omdraaien: wie het land, de aarde behandelt als eigendom, die maakt van het land en van de aarde een graf! Waar ter wereld ook gevochten wordt, je ziet het voor je ogen gebeuren: de verbitterde strijd om elk stuk land, verandert dat stuk in een grafplaats. De dood heerst er. Overall dreigt het, in de sombere scenario's van de toekomst dreigt het, en in die zin vinden wij in Genesis 23 een profetische vermaning, niet als opschrift, maar verhuld, verborgen als in een tussenzin: maak van de aarde niet je eigendom, want dan maak je er een graf van.

Opstaan

Genesis 23 wil precies de andere kant op. Het graf als plaats van opstanding (vers 17-18): 'Zo stond het veld van Efron bij Machpela [...] voor Abraham, door hem verworven voor de ogen van de zonen van Cheet.' En een paar zinnen later, vs 20: 'Het veld en de spelonk die daar is: daar stond het voor Abraham, een eigen graf.' Terug bij het sprankelende Hebreeuws: 'het graf stond....' Ja, wat stond? 'Het stond *op*', zegt de Hebreeuwse tekst. Sommige vertalingen lossen het op door te zeggen: 'zo stond het op naam van Abraham.' Er staat het werkwoord dat in het Hebreeuws gebruikt kan worden voor het 's morgens vroeg uit bed komen, of het opstaan zoals van Abraham in vs 3 en 7, dat is: overgaan tot actie. Het is ook opstaan tégen iemand of iets, een misstand. Of gewoon opstaan uit je stoel. Én het wordt gebruikt zoals Jezus doet, als hij tot het ontslapen meisje zegt: Talitha koem', 'meisje sta op'. Zoek ik er te veel achter? Of staat er hier iets heel wezenlijks, in bedekte vorm omdat het teer en breekbaar is? Sarah, de aartsmoeder, Abrahams levenslange metgezel, zijn gelijke in menig opzicht, is gestorven. En het hele stuk door gaat het over 'begraaf uw dode'. En nu ze wordt begraven, klinkt daar haar naam weer en, voorzichtig, het werkwoord opstaan. Abraham begraaft zijn dode. Begraven is: zorgen voor het verleden. En dat draagt toekomst in zich.

Na de weeklacht bij de gestorven Sarah, na het drukke handjeklap in de stadspoort, na het dragen van de dode naar het graf en het bijzetten in de spelonk, wordt het stil op het veld van Machpela. De zon gaat onder. De wind ruist door de bomenrij. Als je goed luistert, hoor je heel in de verte de zachte tonen van de muziek van de opstanding. Het 'bloeit in stilte':

*Hij die alles zal zijn in allen,
heeft ons bestemd om, aarde,
jouw aanschijn te vernieuwen.*

Zo moge het zijn.